

การศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับยาแดงตามตำราการแพทย์แผนไทย A Study on Compilation of Ya Dong in Thai Traditional Medicine Textbooks

นิพนธ์ต้นฉบับ

Received : June 30, 2025

Revised : Sept. 9, 2025

Accepted : Oct. 7, 2025

Published : Oct. 15, 2025

กฤษดา ศรีหมตรี, ปิณิดา ถนอมศักดิ์, รุสนี มามะ, สายฝน สมภูสาร, จินตนา นันตะ
วิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย
Kritsada Srihomtree, Pinida Thanomsak, Rusanee Mama, Saifon Somphoosarn, Jintana Nunta
School of Traditional and Alternative Medicine, Chiang Rai Rajabhat University

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับยาแดงที่ปรากฏในตำราการแพทย์แผนไทย โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) จากเอกสารตำราการแพทย์แผนไทย จำนวน 17 รายการ ครอบคลุมนิยาม สรรพคุณ ส่วนประกอบและน้ำกระสายของยาแดง

ผลการศึกษาพบว่า 1) นิยามของยาแดง คือ ยาที่ปรุงโดยการนำตัวยาคึ่งมีทั้งตัวสด ยาแห้ง สับเป็นชิ้นหรือบดเป็นผงหยาบไปแช่ หมัก ดอง ในน้ำกระสาย เช่น น้ำท่า สุรา แล้วยรินน้ำกิน 2) สรรพคุณของยาแดง จากสูตรตำรับยาแดงทั้งหมด 196 ตำรับ พบว่าเป็นตำรับยาแดงที่มีสรรพคุณรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วย 182 ตำรับ ครอบคลุม 50 โรค/อาการ และมีสรรพคุณสำหรับการบำรุงสุขภาพ 14 ตำรับ 3) ส่วนประกอบของยาแดงมี 468 รายการ ประกอบด้วย พืชวัตถุ 410 ชนิด สัตว์วัตถุ 34 ชนิด ธาตุวัตถุ 24 ชนิด และน้ำกระสายที่ใช้ดองยามีทั้งน้ำกระสายยาเดี่ยว 16 ชนิด และน้ำกระสายหลายชนิดผสมกัน ตั้งแต่ 2-7 ชนิด จำนวน 11 ชุด สรุปได้ว่ายาแดงเป็นรูปแบบการปรุงยาไทยโบราณที่ใช้เพื่อรักษาโรคและส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการศึกษานี้จะเป็นฐานข้อมูลความรู้ที่สำคัญในการพัฒนาและต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ยาแดงเพื่อการดูแลสุขภาพต่อไปในอนาคต

คำสำคัญ : ยาแดง, การแพทย์แผนไทย, ตำราการแพทย์แผนไทย, องค์ความรู้

Corresponding author: จินตนา นันตะ E-mail: jintana.nan@crru.ac.th

Abstract

The purpose of this qualitative study is to gather knowledge about herbal liquors, as described in 17 Thai Traditional Medicine textbooks, encompassing their definitions, properties, components, and ingredients.

The study results found that 1) the definition of pickled medicine is medicine prepared by soaking, fermenting, or pickling the ingredients in a liquid such as tap water or liquor, and then pouring the water to drink. 2) Properties of pickled medicine from 196 recipes were discovered can be separated into two categories: 182 recipes for treating illnesses and 14 recipes for tonics. 3) The ingredients of the pickled medicine consist of 468 items, consisting of 410 medicinal plants, 34 animal parts, 24 elementals, and the vehicle for pickling medicine, consisting of 16 single vehicles and 11 sets of 2-7 different types of liquids mixed. The study's findings suggest that Ya Dong is a type of traditional Thai medicine preparation that emphasizes the use of medicine to treat disease and promote health. However, the information obtained from this study will serve as an important knowledge base for the development and further development of products in the future.

Keywords: Ya Dong, Thai Traditional Medicine, Thai Traditional Medicine Textbooks, Knowledge

Corresponding author: Jintana Nunta E-mail: jintana.nan@crru.ac.th

บทนำ

ยาต้องเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในการเฝ้าระวังรักษาอาการเจ็บป่วย และดูแลรักษาสุขภาพที่มีมาอย่างยาวนาน ซึ่งเป็นหนึ่งใน 28 วิธีการปรุงยาไทยโบราณ (กรมการแพทย์แผนไทย, 2568) โดยการนำตัวยามาหมักหรือดองตามกรรมวิธีแล้วเอาเฉพาะน้ำยามารับประทาน ในปัจจุบันประชาชนรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับยาต้องเป็นสูตรตำรับที่มีสรรพคุณบำรุงกำลัง บำรุงโลหิต แก้ปวดเมื่อย และเพิ่มสมรรถภาพทางเพศ โดยภาพลักษณ์ของยาต้องเป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นใช้แรงงานมิใช่ยารักษาโรค จึงเป็นที่นิยมของกลุ่มวัยทำงานที่ประกอบอาชีพใช้แรงงาน รวมทั้งมีผู้ผลิตและจำหน่ายมากขึ้น แต่เป็นการจำหน่ายที่มีข้อจำกัดทางกฎหมายตามพระราชบัญญัติเภสัชกรรม พ.ศ. 2560 มาตรา 155, 157, 158, 191, 192 แต่การปรุงยาต้องจำหน่ายดังกล่าวจึงมีความเสี่ยงจากการปรุงยาโดยขาดความรู้ความชำนาญ ในลักษณะการดัดแปลงสูตรตำรับโดยมิได้คำนึงถึงความปลอดภัยจนเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแก่ผู้บริโภคจนถึงแก่ชีวิต (ณัฐจิรา กาญจนศิลป์ และ พงษ์บริพัตร พันธางกูร, 2565)

จากปัญหาประชาชนโดยทั่วไปรับรู้ภาพลักษณ์ของยาต้องเป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นใช้แรงงานมิใช่ยารักษาโรค การปรุงยาต้องโดยขาดความรู้ การจำหน่ายยาต้องโดยมีข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย จึงเป็นความเสี่ยงของผู้บริโภคที่เป็นอันตรายเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับนโยบายการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรตามแผนปฏิบัติการด้านสมุนไพรแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2566 – 2570 ของภาครัฐ จึงมีความจำเป็นที่ต้องดำเนินการในการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับยาต้องในตำราการแพทย์แผนไทยอันเป็นต้นทุนทางภูมิปัญญาที่มีการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในรูปแบบยาต้องปรากฏร่วมกับองค์ความรู้ต่างๆ ซึ่งมีมาอย่างยาวนานและหลากหลายสูตรที่บันทึกอยู่ในคัมภีร์หรือตำราต่าง ๆ เช่น ยาต้องโลณไสจิระกะ เป็นยาต้องที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันเพื่อบำบัดโรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง และโรคครีตลีดวงทวาร (นภาพร กิตติศักดิ์ไพรัช, 2564) ยาต้องแก้ริดสีดวง (พระยาแพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี, 2464) ยาต้องขับโลหิต (พระยาพิษณุประสาธเวช, 2450) จากต้นทุนทางภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับยาต้องที่บันทึกในคัมภีร์หรือตำราต่าง ๆ จึงเป็นโอกาสพัฒนาเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับการดูแลรักษาสุขภาพในรูปแบบของเครื่องดื่มเป็นยานบนพื้นฐานของภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย โดยเริ่มจากการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับยาต้องจากจารึก คัมภีร์ ตำรา การแพทย์แผนไทย การรวบรวมวัตถุดิบสมุนไพรสำหรับการพัฒนายาต้องสูตรตำรับต่าง ๆ

ดังนั้น กระบวนการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับยาต้องเป็นด้านแรกในการเริ่มการศึกษาพัฒนายาต้องตามภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยซึ่งอาศัยเอกสารตำราของการแพทย์แผนไทยที่สืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน และขณะเดียวกันการรวบรวมข้อมูลนี้นำไปสู่การทราบข้อมูลที่แน่ชัดของยาต้องทั้งสูตรตำรับ สรรพคุณ และเภสัชวัตถุที่นำมาใช้ทำยาต้อง ซึ่งสามารถนำมาคัดเลือกเพื่อพัฒนาวัตถุดิบตลอดจนผลิตภัณฑ์ยาต้องสมุนไพรเพื่อใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษานิยามและสรรพคุณของยาต้องตามภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
2. เพื่อศึกษาเภสัชวัตถุที่ใช้เป็นส่วนประกอบของยาต้องตามภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

แหล่งข้อมูลที่ศึกษา ตำราการแพทย์แผนไทยที่มีเนื้อหาทางด้านยาไทยและการรักษาโรคด้วยยาที่ใช้เป็นตำราอ้างอิงในการเรียนการสอนของวิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก จำนวน 17 รายการ ซึ่งคัดเลือกโดยวิธีเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกแหล่งข้อมูลดังนี้

เกณฑ์การคัดเลือก คือ เป็นตำราการแพทย์แผนไทยที่รวบรวมหรือจัดทำขึ้นโดยราชสำนัก หน่วยงานของรัฐ ที่มีเนื้อหาทางด้านยาไทยและการรักษาโรคด้วยยา และใช้เป็นตำราอ้างอิงในการเรียนการสอนของวิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก

เกณฑ์การคัดออก คือ เป็นตำราที่จัดทำขึ้นโดยบุคคลทั่วไป และไม่มีเนื้อหาทางด้านยาไทยและการรักษาโรคด้วยยา และไม่ได้ใช้เป็นตำราอ้างอิงในการเรียนการสอนของวิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก

รายการตำราการแพทย์แผนไทยที่ใช้ในการศึกษามี ดังนี้

1. คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์ ฉบับโบราณ (ตำราพระโอสถพระนารายณ์) จัดพิมพ์โดยสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย เมื่อ พ.ศ. 2555
2. จารึกวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2545
3. ตำราพระโอสถครั้งรัชกาลที่ 2 จัดพิมพ์โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวิชาญานวโรรส สมเด็จพระมหาสมณะ เมื่อ พ.ศ. 2459
4. จารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จัดพิมพ์โดยสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย เมื่อ พ.ศ. 2557
5. ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ 5 จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2542
6. ตำราสรรพคุณยา ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทจัดพิมพ์โดยสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย เมื่อ พ.ศ. 2559
7. ตำรายาพระองค์เจ้าสาย ของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์จัดพิมพ์โดยสำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก เมื่อ พ.ศ. 2559
8. ตำราแพทย์ตำบลด ของพระยาแพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี (สุน สุนทรเวช) จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2464
9. ตำราหมอประจำบ้าน ของพระยาแพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี (สุน สุนทรเวช) จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2462
10. ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ของพระยาพิศณุประสาทเวช จัดพิมพ์เมื่อ ร.ศ. 126
11. ตำราเวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขป ของพระยาพิศณุประสาทเวช (คง) จัดพิมพ์เมื่อ ร.ศ. 127
12. ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2504
13. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเวชกรรม จัดพิมพ์โดยกองการประกอบโรคศิลปะ เมื่อ พ.ศ. 2549
14. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม จัดพิมพ์โดยกองการประกอบโรคศิลปะ เมื่อ พ.ศ. 2541
15. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาหัตถการ จัดพิมพ์โดยกองการประกอบโรคศิลปะ เมื่อ พ.ศ. 2541
16. ตำราคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ ของขุนโสภิต บรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) จัดพิมพ์โดยสมาคมเภสัชและอายุรเวชโบราณแห่งประเทศไทย วัดสามพระยา
17. ประมวลสรรพคุณยาไทยว่าด้วยพฤกษชาติ วัตถุธาตุ และสัตววัตถุ นานาชนิด จัดพิมพ์โดยสมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับยาตองในตำราการแพทย์แผนไทย
2. แบบบันทึกข้อมูลการประชุมกลุ่ม (Focus group)

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ได้ผ่านกระบวนการตรวจสอบคุณภาพด้านความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Validity) จากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 คน ได้แก่ อาจารย์แพทย์แผนไทยที่มีประสบการณ์สอนทางด้านเภสัชกรรมไทยและเวชกรรมไทย เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา โดยหาดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค (Index of Item Object Congruence: IOC) ผลทดสอบได้ค่าเฉลี่ย IOC อยู่ที่ 0.85 คะแนน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. รวบรวมความรู้เกี่ยวกับภัยจากเอกสารตำราการแพทย์แผนไทยที่มีเนื้อหาทางด้านยาไทยและการรักษาโรคด้วยยา โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research จำนวน 17 รายการ ครอบคลุมนิยามความหมายของยาตอง สรรพคุณของยาตอง ส่วนประกอบยาตองและน้ำกระสาย
2. นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องและความซ้ำซ้อนของข้อมูลผ่านการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยอาจารย์แพทย์แผนไทยที่มีประสบการณ์สอนทางด้านเภสัชกรรมไทยและเวชกรรมไทย จำนวน 15 คน
3. ดำเนินการวิเคราะห์ และสรุปผลการศึกษา

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยในครั้งนี้ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content analysis) จากการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และจากอาจารย์แพทย์แผนไทยที่มีประสบการณ์สอนทางด้านเภสัชกรรมไทยและเวชกรรมไทย ผ่านการสนทนากลุ่ม จากนั้นดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงและความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้

ผลการวิจัย

1. นิยามของยาตอง

จากการประมวลข้อมูลเกี่ยวกับนิยามความหมายของยาตองในตำราการแพทย์แผนไทย ทั้ง 17 รายการ พบการกล่าวถึงนิยามของยาตอง 3 รายการ ได้แก่ 1) ตำราเวชศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ สังเขป ซึ่งเป็นตำราที่เรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอนแพทย์ไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นตำราลำดับแรกที่มีการกำหนดนิยามของยาตอง คือ วิธีการปรุงยาโดยนำยามาตองแช่ด้วยน้ำท่าหรือน้ำสุราไว้ แล้วรินแต่น้ำกิน (พระยาพิศณุประสาธเวช, 2451) 2) ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไปสาขาเภสัชกรรม ซึ่งเป็นตำราที่รวบรวมขึ้นโดยกองการประกอบโรคศิลปะเพื่อใช้เป็นตำราในการถ่ายทอดความรู้และสอนขึ้นทะเบียนเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะสาขาการแพทย์แผนโบราณ ประเภทเภสัชกรรมไทย กล่าวถึงยาตองเป็นวิธีการปรุงยาโดยนำตัวยาชะในน้ำสะอาดหรือน้ำสุราแล้วรินน้ำดื่ม (กองการประกอบโรคศิลปะ, 2549) และ 3) ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไปสาขาเวชกรรม เป็นตำราที่รวบรวมขึ้นโดยกองการประกอบโรคศิลปะเพื่อใช้เป็นตำราในการถ่ายทอดความรู้และสอนขึ้นทะเบียนเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะสาขาการแพทย์แผนโบราณ ประเภทเวชกรรมไทย กล่าวถึงยาตองเป็นวิธีการปรุงยาแผนโบราณ โดยการนำยามาแช่ด้วยน้ำท่าหรือน้ำสุราไว้ แล้วรินแต่น้ำกิน (กองการประกอบโรคศิลปะ, 2541)

โดยความหมายของยาตองเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ ยาที่ปรุงโดยการนำตัวยาชะไปหมัก ดอง หรือแช่ในน้ำกระสายยา เช่น น้ำสะอาด น้ำท่า สุรา แล้วรินแต่น้ำกิน ซึ่งตัวยานี้มีทั้งยาสด ยาแห้ง สับเป็นชิ้น หรือบดเป็นผงหยาบ จากการประมวลข้อมูลตำรับยาตองจากแหล่งข้อมูลทั้ง 17 แหล่ง พบว่ายาที่มีการปรุงโดยการนำตัวยาชะไปหมัก ดอง หรือแช่ในน้ำกระสาย มีจำนวน 231 ตำรับ ภายหลังจากตัดความซ้ำซ้อนของตำรับยาแล้วเหลือจำนวน 196 ตำรับ โดยมีรายละเอียดดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 จำนวนตำรับยาดองที่ปรากฏในจารึกและคัมภีร์แพทย์แผนไทย

ลำดับที่	แหล่งข้อมูล	จำนวน ตำรับยาดอง
1	คัมภีร์ธาตุพระนารายณ์	ไม่พบตำรับยาดอง
2	จารึกวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร	11
3	ตำราพระโอสถครั้งรัชกาลที่ 2	2
4	จารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	24
5	ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ 5	35
6	ตำราสรรพคุณยา (กรมหลวงวงษาราชสนิท)	ไม่พบตำรับยาดอง
7	ตำรายาพระองค์เจ้าสาย	2
8	ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ (พระยาพิศณุประสาธเวช)	17
9	ตำราเวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขป (พระยาพิศณุประสาธเวช)	6
10	ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ (โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์)	39
11	ตำราแพทย์ตำบลด (พระยาแพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี)	12
12	ตำราหมอประจักษ์บ้าน (พระยาแพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี)	11
13	ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเวชกรรม	5
14	ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม	2
15	ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาผดุงครรภ์	2
16	ตำราคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ (ขุนโสภิตบรรณลักษณ์)	63
17	ประมวลสรรพคุณยาไทยว่าด้วยพฤกษชาติ วัตถุธาตุ และสัตว์วัตถุภูมิตานานชนิด (โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์)	ไม่พบตำรับยาดอง

2. สรรพคุณของยาดอง

จากการประมวลข้อมูลพบว่ามีสูตรตำรับยาดอง 198 ตำรับ ถูกใช้ตามสรรพคุณซึ่งจำแนกได้ 2 ส่วน ได้แก่ สรรพคุณด้านการรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วย และสรรพคุณด้านการบำรุง โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 สรรพคุณด้านการรักษาโรค มียาดองที่ใช้ในการรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วย 182 ตำรับ จำแนกได้ 50 โรค/อาการ ดังนี้

- (1) แก้กกลาก 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้กลากทั้งปวง ยาแก้กลากสะเก็ด โรค ยาดองทองพันชั่ง
 - (2) แก้เรื้อน กุฎฐัง 4 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้โรคเรื้อน ยาแก้กุฎฐัง ยาแก้กุฎฐังโรคอันบังเกิดแต่กองวาโยธาตุ ยาแก้เรื้อนเกล็ดปลา
 - (3) แก้โรคฝี 21 ตำรับ ได้แก่ ยาตัดรากฝี ยาดองแก้พิษฝี ยาแก้ฝีที่มีอาการตัด ยาแก้ฝีกะตังบาย ยาแก้ฝีข้าวใหม่ใบเกรียม ยาแก้ฝีมสตรีเป็นฝี ยาไล่โลหิตเทรียดศีระหว่า ยากระทุ้งบุพโพฝีดาษ 2 ตำรับ ยาแช่ 5 ตำรับ ยาฟันฝี 4 ตำรับ ยาไล่โลหิต 3 ตำรับ
 - (4) แก้ปากเปื่อยคอเปื่อย 1 ตำรับ ได้แก่ ยาดองแก้ปากเปื่อยคอเปื่อย
 - (5) แก้ปวดท้องจุกเสียด 3 ตำรับ ได้แก่ ยาฝืน ยาแก้ลมจุกเสียด ทิงเจอร์ชิงโกเบอร์
 - (6) แก้ท้องเสีย 1 ตำรับ ได้แก่ ยาดองเหล้าฟ้าทะลายโจร
 - (7) แก้โรคตับ 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้ตับพิการ ยาแก้ตับหย่อนตับทรุด ยาล้อมตับ
 - (8) แก้ทุรราวสา 1 ตำรับ ได้แก่ ยาสิงคาคทิจร
 - (9) แก้มุตกิด 1 ตำรับ แก่ ยาอุตุตาอุด
 - (10) แก้สันทฆาต 2 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้ตรีสันทฆาต ยาแก้สันทฆาตโลหิตแห้ง
- เข้าฝักเป็นฝีหัวคว่ำ

(11) แก้งคสูตร 6 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งคสูตร ยาแก้งคสูตรอันบ้งเกิดใน
วสันตฤดู ยาแก้งคสูตรอันบ้งเกิดในเหมันตฤดู 4 ตำรับ

(12) แก้งอุปทม 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งอุปทม 2 ตำรับ ยาแก้โรคสำหรับบุรุษ

(13) แก้งนิ้ว 4 ตำรับ ได้แก่ ยานิ้ว ยาแก้งนิ้วเนื้อ 2 ตำรับ ยาแก้งนิ้วทั้ง 8 ประการ

(14) แก้งหืด 6 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้โรคหืด 6 ตำรับ

(15) แก้งจักษุแดง 2 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งจักษุแดง ยาแก้งจักษุแดงเป็นโลหิต

(16) กัดต่อ 2 ตำรับ ได้แก่ ยากัดต่อฝีดาษ ยากัดสารพัดต่อทั้งปวง

(17) แก้งฝิขึ้นในจักษุ 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งฝิขึ้นในจักษุ ยาแก้งจักษุฝีดาษ ยาห้าม
มิให้ฝิและต้อขึ้นในจักษุ

(18) แก้งลมพาหุระวายุ 2 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งลมพาหุระวายุตำรับของฤษีวัศ
เทพบุตร ยาแก้งลมพาหุระวายุ

(19) แก้งโลหิตพิการพอมแห่ง 15 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้โลหิตพิการ ยาแก้พอม
แห่ง ยาแก้โรคพอมแห่ง 2 ตำรับ ยาแก้เลือดแห่ง ยาตองแก้เลือดของขร้วพ้อมิมิ ยาตองแก้เลือดเสีย 2
ตำรับ ยาแก้เลือดลมพิการ ยาแก้เลือดพอมแห่ง 3 ตำรับ ยาแก้เลือดพอมแห่งหน้าแข็งตกลีสด ยาแก้
โลหิตพิการทำให้พอมแห่งไม่มีระดู ยาตองเหล้าแก้เลือดลมสตรี (แก้สิ่วฝ้า)

(20) แก้งโลหิตระดูสตรี 17 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้ระดูพิการ ยาขับโลหิต 3 ตำรับ
ยาตองขับโลหิต ยาขับเลือดระดู ยารูเลือด ยาแก้โลหิตตกลมกข้งอยู่ในท้องน้อย ยาแก้สรรพโลหิตเน่า
ร้ายทั้งปวง ยาตองสำหรับโลหิตเหน้าแลร้ายอันขัดฤดู ยาแก้เลือดเน่าเลือดร้าง ยาแก้โลหิตจับหัวใจให้
คลั่ง ยาแก้ระดูขัด 3 ตำรับ ยาแก้โลหิต ยาสำหรับสตรี

(21) ยาสำหรับหญิงอยู่ไฟ 28 ตำรับ ได้แก่ ยากินแก้งอยู่ไฟไม่ได้ 4 ตำรับ ยาแก้
ระดูอยู่ไฟไม่ได้ 2 ตำรับ ยาขับน้ำคาวปลาแก้โรคอยู่ไฟไม่ได้ ยาตองใช้สำหรับคลอดลูกอยู่ในเขตเรือนไฟ
ยาแก้เลือด ยาแก้เลือดลม ยาแก้เลือดตีขึ้น ยาตองสำหรับโลหิตเน่าและร้าย ยาหญิงคลอดบุตรโลหิตแห่ง
ยาแก้เลือดพอมแห่งหน้าแข็งตกลีสด ยาแก้หญิงคลอดลูกออกไฟแล้วให้ท้องขึ้นลง ยาขับเลือด ยารู
เลือด ยาขับมดลูกแลชักตาก ยาตองยารัดมดลูก ยาตองเหล้าทำให้มดลูกแห่ง ยาตองแก้พอมแห่ง ยาตอง
ถ่านน้ำเหลือง ยาตองส้ม ยาตองเหล้าคนอยู่ไฟ ยาตองเหล้าคลอดบุตร (เจ็สุก) ยาบำรุงเลือดแลขับ
น้ำคาวปลา ยาบำรุงเลือดแลลม ยาหม้อกลาง

(22) แก้งระษัยกร่อน 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งกล่อน 5 ประการ ยาแก้เลือดแล
ระษัยกล่อน ยาประทานชีวิต

(23) แก้งระษัยแช่ 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งระษัยแช่

(24) แก้งระษัยดาน 1 ตำรับ ได้แก่ ยาตองแก้งระษัยดาน

(25) แก้งระษัยปลา 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้โทษปลา

(26) แก้งระษัยปลาไหล 1 ตำรับ ยาแก้โทษปลาไหล

(27) แก้งระษัยลันกระบือ 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งระษัยลันกระบือ ยาแก้โทษย
ลันกระบือ ยาตองแก้งระษัยลันกระบือบ้นปลาย

(28) แก้งระษัยเลือด 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้โทษเลือด 2 ตำรับ ยาแก้งระษัยโลหิต

(29) แก้งลมระษัยลมพานไส้ 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้งลมโทษลมพานไส้

(30) แก้งไข้ตีนมือเย็น 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้ไข้ตีนมือเย็น

(31) แก้งไข้ประดง 2 ตำรับ ได้แก่ ยารักษาไข้ประดง ยาตองแก้งไข้ประดงที่เป็นเรื้อรัง

(32) เกลือณฝิภายใน 1 ตำรับ ได้แก่ ยาเกลือณฝิภายใน

(33) แก้งฝิธนูธรวาต 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้ฝิธนูธรวาต

(34) ดับพิษฝิภายใน 2 ตำรับ ได้แก่ ยาดับพิษฝิในท้อง ยาดับพิษฝิภายใน

(35) ตัดรากฝิภายใน 1 ตำรับ ได้แก่ ยาตัดรากฝิภายใน

(36) แก้วริดสีดวง 11 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วริดสีดวง ยาแก้วริดสีดวง ยาแดงแก้ว ริดสีดวง ยาแก้วริดสีดวงลำไส้ แก้วริดสีดวงลำไส้และริดสีดวงทวาร ยาแก้วริดสีดวง 7 จำพวก ยาแก้วริดสีดวง งอกในทวาร ยาแก้วริดสีดวงเพื่อเลือดลม ยานารายณ์จักร ยาริดสีดวงพลวง ยาแก้วริดสีดวงมหากาฬ

(37) แก้วพริณะ 2 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วพริณะ ยาแก้วพริณะ

(38) แก้วตาสะสุตะ 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วตาสะสุตะ 3 ตำรับ

(39) แก้วชิกามะ 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วชิกามะ

(40) แก้วตานะ 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วตานะ

(41) แก้วอัคนีโชต 2 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วอัคนีโชต 2 ตำรับ

(42) แก้วอันตคุณะ 2 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วอันตคุณะ 2 ตำรับ

(43) แก้วอันตริศะ 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วอันตริศะ

(44) แก้วอุระปีสะ 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วอุระปีสะ

(45) แก้วดาน 2 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วดานทักขินคุณ ยาแก้วเถาดาน

(46) แก้วมะเร็ง 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วมะเร็งทั้งปวง

(47) แก้วบ่าง 4 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วบ่าง 2 ตำรับ ยาแก้วลมจุกวามม้ามย่อยและ

ลมวิงเวียน ยาแดงแก้วบ่าง

(48) แก้วอาการนอนไม่หลับ กังวล เบื่ออาหาร 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแดงขี้เหล็ก

(49) แก้วปวดเมื่อย 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแดงเหล่าแก้วปวดเมื่อย

(50) แก้วลมตะคริว 1 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้วลมตะคริว

2.2.2 สรรพคุณด้านการบำรุง 14 ตำรับ จำแนกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ บำรุงกำลัง บำรุงโลหิต และอายุวัฒนะ ดังนี้

(1) ยาบำรุงกำลัง 1 ตำรับ ได้แก่ ยาบำรุงกำลัง

(2) ยาบำรุงโลหิต 11 ตำรับ ได้แก่ ยาบำรุงเลือดหรือบำรุงโลหิต 11 ตำรับ

(3) ยาอายุวัฒนะ 2 ตำรับ ได้แก่ ยาสำหรับชนมพรรษา ยาแก้โรคทั้งหลายเป็น

อายุวัฒนะ

3. ส่วนประกอบยาแดงและน้ำกระสาย

ส่วนประกอบของยาแดง ประกอบด้วย พืชวัตถุ สัตว์วัตถุ ธาตุวัตถุ และน้ำกระสายที่ใช้ในการ ดองยา ดังนี้

3.1 พืชวัตถุ มี 410 ชนิด จำแนกตามส่วนที่ใช้ได้ 18 กลุ่ม ได้แก่ ใบ ยอด แก่น เนื้อไม้ เปลือกต้น เถา ราก หัว เหง้า ทั้งต้นหรือทั้งห้า ดอกหรือเกสร ผล ผิว เมล็ด น้ำ ยาง ส่วนอื่น ๆ และไม่พบ ส่วนที่ใช้ ดังนี้

3.1.1 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนใบ 26 รายการ ได้แก่ 1) กรอบแครง 2) กระจ่างบาย 3) กระจ่างบาย 4) กระจ่างบาย 5) กระจ่างบาย 6) กระจ่างบาย 7) กระจ่างบาย 8) กระจ่างบาย 9) กระจ่างบาย 10) กระจ่างบาย 11) กระจ่างบาย 12) กระจ่างบาย 13) กระจ่างบาย 14) กระจ่างบาย 15) กระจ่างบาย 16) กระจ่างบาย 17) กระจ่างบาย 18) กระจ่างบาย 19) กระจ่างบาย 20) กระจ่างบาย 21) กระจ่างบาย 22) กระจ่างบาย 23) กระจ่างบาย 24) กระจ่างบาย 25) กระจ่างบาย 26) กระจ่างบาย

3.1.2 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนยอด 5 รายการ ได้แก่ 1) ขี้เหล็ก 2) แขนง 3) กระจ่างบาย 4) กระจ่างบาย 5) กระจ่างบาย

3.1.3 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนแก่น 31 รายการ ได้แก่ 1) กระจ่างบาย 2) กระจ่างบาย 3) กระจ่างบาย 4) กระจ่างบาย 5) กระจ่างบาย 6) กระจ่างบาย 7) กระจ่างบาย 8) กระจ่างบาย 9) กระจ่างบาย 10) กระจ่างบาย 11) กระจ่างบาย 12) กระจ่างบาย 13) กระจ่างบาย 14) กระจ่างบาย 15) กระจ่างบาย 16) กระจ่างบาย 17) กระจ่างบาย 18) กระจ่างบาย 19) กระจ่างบาย 20) กระจ่างบาย 21) กระจ่างบาย 22) กระจ่างบาย 23) กระจ่างบาย 24) กระจ่างบาย 25) กระจ่างบาย 26) กระจ่างบาย 27) กระจ่างบาย 28) กระจ่างบาย 29) กระจ่างบาย 30) กระจ่างบาย 31) กระจ่างบาย

3.1.4 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนเนื้อไม้ 6 รายการ ได้แก่ 1) กฤษณา 2) ขอนดอก 3) ขันทองพยาบาท 4) มหาสดำ 5) ไม้สัก 6) สนเทศ

3.1.5 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนเปลือกต้น 43 รายการ ได้แก่ 1) กรวยป่า 2) กระถินพิมาน 3) กระทุ่ม 4) กระทุ่มขี้หมู 5) กระทุ่มเลือด 6) กุ่มน้ำ 7) กุ่มบก 8) ข่าง 9) ขี้เหล็ก 10) คุณ 11) แคนขาว 12) แคนแดง 13) จั้ว 14) จันทน์ตัน 15) เฉียงพรา้งนางแอ 16) ชะลูด 17) ตะโกนา 18) ตะโกนาตัวผู้ 19) ตาเสือ 20) ทองหลาง ไบมน 21) ทิ้งถ่อน 22) นนทรี 23) ประคำ 24) ประยงค์ป่า 25) ปีบ 26) เพกา 27) มะกล่ำต้น 28) มะกอก 29) มะขาม 30) มะไฟ 31) มะม่วง 32) มะม่วงคั้น 33) มะม่วงพรวน 34) มะยมตัวผู้ 35) มะรุม 36) มะรุมป่า 37) ละมุดสีดา 38) โลดแดง 39) สมุลแว้ง 40) สะท้อน 41) สำโรง 42) สุรามะริด 43) อบเชย

3.1.6 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนเถา 26 รายการ ได้แก่ 1) กระทกรก 2) กระทุงหมาบ้า 3) กระพังโหมน้อย 4) กระพังโหมใหญ่ 5) กำแพงเจ็ดชั้น 6) ขมิ้นเครือ 7) เครือเขาหมูสี 8) จิงจ้อใหญ่ 9) ชิงช้าชาลี 10) เชือกเขาไฟ 11) เชือกเขาหนัง 12) เถาคันขาว 13) เถาคันแดง 14) เถาโคคลาน 15) เถามวกขาว 16) เถามวกแดง 17) เถาวัลย์แดง 18) เถาวัลย์เปรียง 19) เถาวัลย์เหล็ก 20) เถาหัวด้วน 21) บอระเพ็ด 22) โปกพวย 23) รางแดง 24) สะค่าน 25) หางไหลขาว 26) หางไหลแดง

3.1.7 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนราก 182 รายการ ได้แก่ 1) กระดิงงา 2) กระต้อมไก่ 3) กระตังบาย 4) กระถินพิมาน 5) กระถินหอม 6) กระทกรก 7) กระทุงลาย 8) กระพังอาด 9) กรุงเขมา 10) กล้วยตีบ 11) กะเพรา 12) ก้างปลาแดง 13) กำจาย 14) กำลั้งวัวเถลิง 15) กุ่มบก 16) กุ่มเพลิง 17) โกฎิ 18) โกฎิ 19) โกฎิ 20) โกฎิ 21) โกฎิ 22) ขนุน 23) เขยตาย 24) ข่อยหยอง 25) ขี้หนอน 26) ขี้ฮ้าย 27) เข็มขาว 28) เข็มแดง 29) ไซ้เนา 30) คนทีเขมา 31) คนทีสอ 32) คัดเค้า 33) คากรอง 34) คุณ 35) จั้ว 36) จำปา 37) จิงจ้อ 38) จิงจ้อแดง 39) จุกโรหิณี 40) เจตพังคี 41) เจตมูลเพลิง 42) แจง 43) เฉียงพรา้งนางแอ 44) ขบาขาว 45) ขบาแดง 46) ขบาหงส์ 47) ชะอม 48) ชะเอมเทศ 49) ช้าพลู 50) ชิงช้าชาลี 51) ชิงชี 52) ช้องแมว 53) ดิงตัน 54) ตองแตก 55) ต่อไล่ 56) ตะกู 57) ตะโกนา 58) ตะขบ 59) ตะลุมพุก 60) ตับเต่าน้อย 61) ตับเต่าใหญ่ 62) ตานขมอย 63) ตานดำ 64) ตาลโตนด 65) ตาเสือ 66) ตำลึง 67) ตูมกา 68) ถอบแถบ 69) ถั่วแปบ 70) ทรงบาดาล 71) ทองเครือ 72) ทองพันชั่ง 73) ทองหลาง 74) ทับทิม 75) ทิ้งถ่อน 76) เท้ายายม่อม 77) เทียนกิ่ง 78) นมแมว 79) นมแมวใหญ่ 80) นางแย้ม 81) น้ำนมราชสีห์ 82) น้ำนอง 83) บานไม่รู้โรย 84) ประคำไก่ 85) ปลาไหลเผือก 86) ปีบ 87) ปู่เจ้าพุงแก 88) ปู่เจ้าหายใจมีรูขาด 89) ปุ่มไก่ตัน 90) เปล้าน้อย 91) เปล้าใหญ่ 92) ฝักคราด 93) ฝักเปิดแดง 94) ฝักแพวขาว 95) ฝักแพวแดง 96) ฝักเสี้ยนผี 97) ฝักโหม 98) ฝักโหมแดง 99) ฝักรวก 100) ฝักหอม 101) พระยามูลเหล็ก 102) พระยายา 103) พาดไฉน 104) พิลังกาสา 105) พิศนาศ 106) พิษงูอด 107) พุงแก 108) พุงดอ 109) พุมเรียงบ้าน 110) พุมเรียงป่า 111) เพชรหึง 112) พักข้าว 113) มะกรูด 114) มะกล่ำเครือ 115) มะกล่ำต้น 116) มะกล่ำตาช้าง 117) มะกล่ำตาหนู 118) มะขาม 119) มะขามป้อม 120) มะเขือขึ้น 121) มะเขือคางแพะ 122) มะงั่ว 123) มะดัน 124) มะดูกเครือ 125) มะดูกตัน 126) มะตาดเครือ 127) มะตูม 128) มะนาว 129) มะยม 130) มะรุม 131) มะละกอ 132) มะแว้งเครือ 133) มะแว้งต้น 134) มะหาด 135) ยอ 136) ระย้อม 137) รากสามสิบ 138) โรกขาว 139) โรกแดง 140) ละหุ่งขาว 141) ละหุ่งแดง 142) ลำเจียก 143) เล็บเหยี่ยว 144) โลดขาว 145) โลดแดง 146) โลดทะนง 147) ว่านหางตะเข้ 148) ส้มกุ่มน้อย 149) ส้มกุ่มใหญ่ 150) ส้มเช้า 151) ส้มป่อย 152) สมอเทศ 153) สมอไทย 154) สลอด 155) สลัดได 156) สวาด 157) สะแก 158) สะแกแสง 159) สะดิงข้างเผือก 160) สะเดา 161) สีหदन้อย 162) สีหदनใหญ่ 163) สุรามะริด 164) เสเนียน 165) แสมสาร 166) หล้าคา 167) หล้าชุ่มกระต่าย 168) หล้านาง 169) หล้าพันงูแดง 170) หล้าหนวดแมว 171) หนอนตายหยาก 172) หวายขม 173) หวายตะมอย 174) หวายลิง 175) หัวลิง 176) หัสคุณเทศ 177) หัสคุณไทย 178) หางไก่ 179) หางไหลขาว 180) หางไหลแดง 181) หีบลม 182) อัญชันเขียว

3.1.8 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนหัว 34 รายการ ได้แก่ 1) กก 2) กระชาย 3) กระเช้าฝีมด 4) กระดาดขาว 5) กระดาดแดง 6) กระเทียม 7) กระเทียมทอก 8) กลอย 9) โกฎิหัวบัว 10) ขมิ้นชัน 11) ขมิ้นอ้อย 12) ข่า 13) ข่าตาแดง 14) ข่าดำ 15) ข่าเย็นใต้ 16) ข่าเย็นเหนือ 17) ดองดึง

18) ตะไคร้ 19) บุก 20) บุกโร 21) เบนญิตร 22) ประป้า 23) เปราะหอม 24) มหาภาพ 25) ยี่ง 26) ว่าน กีบเรด 27) ว่านนางคำ 28) ว่านร่อนทอง 29) หญ้าชันกาด 30) หอมแดง 31) เห้าหมู 32) โหระพาสุโขทัย 33) อุตพิด 34) เอื้องเพ็ดม้า

3.1.9 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนเหง้า 9 รายการ ได้แก่ 1) กะทือ 2) โกฎฆฎามังยี 3) ชิง 4) ชิงแห้ง 5) เนระพูสี 6) ไพล 7) ลำพันแดง 8) ว่านน้ำ 9) สับปะรด

3.1.10 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนทั้งต้น 36 รายการ ได้แก่ 1) กระเทียมอบ 2) โกฎจุฬาสำพา 3) ขอบชะนางขาว 4) ขอบชะนางแดง 5) ชี่เหล็ก 6) ชี่เหล็กป่า 7) คุณ 8) โคนกระสุน 9) โคนกระออม 10) จอกใหญ่ 11) ชุมเห็ดเทศ 12) ชุมเห็ดไทย 13) โตไม่รู้ล้ม 14) นมตำแย 15) ประคำไท้ 16) ผักคราด 17) ผักเบ็ดแดง 18) ผักเสี้ยนไทย 19) ผักเสี้ยนผี 20) ผักโหมหิน 21) แพงพวย 22) ไฟเดือนห้า 23) มะเกลือ 24) มะพูด 25) มะไฟเดือนห้า 26) ฤๅษีประสมแล้ว 27) เสี้ยน 28) สังกรณี 29) หญ้าขัดมอน 30) หญ้าวงช้าง 31) หญ้าไซ 32) หญ้าปากควาย 33) หญ้าพันงูขาว 34) หญ้าพันงูแดง 35) หญ้าหนวดแมว 36) หัสคุณไทย

3.1.11 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนดอกหรือเกสร 14 รายการ ได้แก่ 1) กัญชา 2) กานพลู 3) เข็มขาว 4) เข็มแดง 5) คำฝอย 6) ตาลโตนดตัวผู้ 7) บัวหลวง 8) บุนนาค 9) ผักแพวขาว 10) ผักแพวแดง 11) ผักหนาม 12) พิทูล 13) มะลิ 14) สารภี

3.1.12 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนผล 33 รายการ ได้แก่ 1) กระจดอม 2) กระจวาน 3) กราย 4) โกฎพุงปลา 5) คัดเค้า 6) คุณ 7) ข้าพลู 8) ดีปลี 9) บวบขม 10) พลังกาสา 11) มะกรูด 12) มะเกลือ 13) มะขาม 14) มะขามป้อม 15) มะเขือคางแพะ 16) มะคำดีควาย 17) มะตูมอ่อน 18) มะนาว 19) มะแว้งเครือ 20) มะแว้งต้น 21) ยอ 22) ราชดัด 23) เร่ว 24) ลูกบิด 25) ลูกเอ็น 26) ส้มป่อย 27) สมอติง 28) สมอเทศ 29) สมอไทย 30) สมอพิเภก 31) สมอร่องแร้ง 32) สารพัดพิษ 33) สำโรง

3.1.13 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนผิว 3 รายการ ได้แก่ 1) มะกรูด 2) มะงั่ว 3) มะนาว

3.1.14 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนเมล็ด 26 รายการ ได้แก่ 1) กำจัด 2) ข้าวจ้าว 3) ข้าวฟ่าง 4) ข้าวเหนียว 5) ข้าวเหนียวดำ 6) จันทน์เทศ 7) ชุมเห็ดเทศ 8) เทียนเกล็ดหอย 9) เทียนขาว 10) เทียนข้าวเปลือก 11) เทียนดำ 12) เทียนแดง 13) เทียนตากบ 14) เทียนตาตึกแตน 15) เทียนยาวพาดณี 16) เทียนสัตตบุษย์ 17) ผักกาด 18) ผักชีลา 19) ฝ้าย 20) พริกญี่ปุ่น 21) พริกเทศ 22) พริกไทย 23) พริกหาง 24) มะขาม 25) สลอด 26) แผลงใจ

3.1.15 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนน้ำ 4 รายการ ได้แก่ 1) มะกรูด 2) มะงั่ว 3) มะนาว 4) ส้มซ่า

3.1.16 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนยาง 9 รายการ ได้แก่ 1) ฝิ่น 2) มดยอบ 3) มหาหิงค์ 4) ยาตำ 5) รงทอง 6) รักดำ 7) สลัดได 8) สีเสียดเทศ 9) สีเสียดไทย

3.1.17 พืชวัตถุที่ใช้ส่วนส่วนอื่น ๆ 13 รายการ ได้แก่ 1) ต่างซี่เหล็ก 2) ต่างเถาคันแดง 3) ต่างเถาว์ลัยเปรียง 4) ต่างกั้งถ่อน 5) ต่างประคำไท้ 6) ต่างสำโรง 7) ตะไผ่ป่า 8) ถ่านไม้สัก 9) รกหุ้มเมล็ดจันทน์เทศ 10) หน่อไผ่ป่า 11) หน่อไผ่สีสุก 12) หนามพรม 13) หางหนูมะพร้าวอ่อน

3.1.18 พืชวัตถุที่ไม่พบส่วนที่ใช้ 8 รายการ ได้แก่ 1) กระเบาเลือด 2) กำแพงทลาย 3) น้ำนมเสือ 4) พิษหมาบ้า 5) มหาละลาย 6) ราชमाणพ 7) ส้มสันดาน 8) หัวใจพระยาไมยราบ

3.2 สัตว์วัตถุ 34 ชนิด ได้แก่ 1) กระจดองเต่า 2) กระจดองแมงดาทะเล 3) กระจดองกระบือเผือก 4) กระจดองงูเหลือม 5) กระจดองช้าง 6) กระจดองแพะ 7) กระจดองแร้ง 8) กระจดองสุนัข 9) กระจดองสุนัขดำ 10) กระจดองเสือ 11) กระจดองแพะเม่น 12) เขากะรัง 13) เขากวาง 14) ไชชะมด 15) ครั้ง 16) ดิงเหลือม 17) ดีปลาช่อน 18) ตัวเลือดที่เกิดกับหน่อไม้ไผ่ 19) ปลาช่อนทั้งตัว 20) ปลาไหลทั้งตัว 21) เปลือกเบี้ยจัน 22) เปลือกเบี้ยผู้ 23) มูตรม้า 24) มูลโค 25) มูลโคทาพ้อม 26) มูลม้า 27) มูลหมู 28) รังแมลงไย 29) ลันทะเล 30) เลือดแรด 31) หญ้าโยงไฟ 32) หอยขมทั้งตัว 33) หอยโข่งทั้งตัว 34) อำพัน

3.3 ธาตุวัตถุ จำนวน 24 ชนิด ได้แก่ 1) การบูร 2) กำมะถันแดง 3) กำมะถันเหลือง 4) เกลือ 5) เกลือสมุทร 6) เขม่าไฟ 7) เงิน 8) ดินประสิ้วขาว 9) ดินประสิ้วส้ม 10) ดีเกลือ 11) ตะกั่ว

12) เหล็ก 13) ทราย 14) ทองคำ 15) นาก 16) น้ำตาลทราย 17) น้ำประสานทอง 18) พรอท 19) ปูนขาว 20) พิมเสน 21) มูลขุยจากดิน 22) ลูกแบ่งเหล้า 23) สารส้ม 24) สารหนู

3.4. น้ำกระสายที่ใช้ดองยา ประกอบด้วย 1) น้ำกระสายเดี่ยว 16 ชนิด 2) น้ำกระสายผสม 2 ชนิด 3) น้ำกระสายผสม 3 ชนิด 4)) น้ำกระสายผสม 4 ชนิด 5) น้ำกระสายผสม 7 ชนิด

3.4.1 น้ำกระสายยาเดี่ยว ประกอบด้วยน้ำกระสายยา 16 ชนิด ได้แก่ (1) น้ำกระพังโหม (2) น้ำแช่ข้าวตังกันหม้อ (3) น้ำข้าวข้าว (4) น้ำต่าง (5) น้ำต้มแก่นขี้เหล็กเลือด (6) น้ำต้มกลีบข้าวเหนียว (7) น้ำต้มสุก (8) น้ำตาลสด (9) น้ำเถาตำลึง (10) น้ำท่า (11) น้ำผึ้ง (12) น้ำมะพร้าวอ่อน (13) น้ำส้มสายชู (14) สุรากลั่น (15) สุราเข้ม (16) แอลกอฮอล์

3.4.2 น้ำกระสายผสม 2 ชนิด ได้แก่ (1) น้ำต้มผิวมะกรูดกับผักเป็ดแดงคั้นเอาน้ำผสมน้ำมะกรูด (2) น้ำเค็มผสมน้ำอ้อยแดง (3) น้ำท่าผสมน้ำผึ้ง (4) สุราผสมน้ำ (5) สุราผสมน้ำมะพร้าวอ่อน

3.4.3 น้ำกระสายผสม 3 ชนิด ได้แก่ (1) น้ำมะนาว น้ำส้มซ่า น้ำมะงั่ว (2) น้ำกะทือ น้ำมะนาว น้ำเกลือ (3) น้ำมะกรูด น้ำดองหน่อไม้สีสุก น้ำท่า

3.4.4 น้ำกระสายผสม 4 ชนิด ได้แก่ (1) น้ำมะกรูด น้ำมะนาว น้ำมะงั่ว น้ำเกลือสมุทร

3.4.5 น้ำกระสายผสม 7 ชนิด ได้แก่ (1) น้ำมะกรูด น้ำมะนาว น้ำส้มซ่า น้ำส้มอาแจ น้ำตาลกรวด น้ำตาลทราย น้ำตาลโตนด (2) น้ำมะงั่ว น้ำมะขามเปียก น้ำเปลือกเฉียงพรัานางแอ น้ำขิง น้ำกระเทียม น้ำผึ้ง น้ำใบผักเสี้ยนผี

อภิปรายผล

จากการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับกัณฑ์นิยามของยาดองที่พบในตำราการแพทย์แผนไทย คือ ยาที่ปรุงโดยการนำตัวยาลไปแช่ หมัก ดอง ในน้ำกระสาย เช่น น้ำสะอาด น้ำท่า สุรา แล้วรินแต่น้ำกิน ซึ่งตัวยานี้ นำมาใช้มีทั้งยาสด ยาแห้ง สับเป็นชิ้น หรือบดเป็นผงหยาบ ซึ่งนิยามดังกล่าวสอดคล้องกับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า ยาที่ใช้เครื่อง สมุนไพรห่อแช่เหล้าเป็นต้น กินบำรุงร่างกาย หรือแก้โรค (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2554) ซึ่งการใช้ยาดองตามสรรพคุณในตำราการแพทย์แผนไทยสามารถจำแนกตามวัตถุประสงค์ในการใช้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ สรรพคุณในการรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วย และสรรพคุณในการบำรุงร่างกาย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยยาดองเหล้าในมิติทางการแพทย์และสังคมวัฒนธรรม (อมรา บาลยอ, 2546) ที่กล่าวถึงสถานภาพและบทบาทของยาดองเหล้าในอดีตที่เป็นยารักษาโรคหรือบำรุงสุขภาพ หมอแผนโบราณเป็นผู้ใช้ยาดองเหล้าเพื่อรักษาผู้ป่วยโรคต่างๆ เช่น โรคพิษ ทุติกิด หรือชาวบ้านทำยาดองเหล้ากินเองเพื่อแก้อาการปวดเมื่อยจากการทำงานหนัก บำรุงร่างกาย หรือใช้ในหญิงหลังคลอด รวมทั้งสอดคล้องกับงานวิจัย ชื่อยาดองของไทยตามแนวบรรพชีวินศาสตร์ชาติพันธุ์ (นลวิช ฝิว่อง, 2567) ที่ผู้วิจัยพบว่า ยาดองสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทตามการนำไปใช้ได้แก่ ยาดองสำหรับบำรุงร่างกาย และยาดอง สำหรับรักษาโรค และงานวิจัยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต้นแบบยาดองสมุนไพรให้ร่วมสมัย (ชยันรินทร เรือนเจริญ, 2567) ที่พบว่าจากการทบทวนองค์ความรู้การปรุงยาดองเหล้าทั้งที่มีบันทึกในพิบสาและความรู้ที่ได้จากการถอดความรู้จากประสบการณ์ ของหมอพื้นบ้านล้านนา (หมอเมือง) สามารถแบ่งตามสรรพคุณทางยาของตำรับยาดองเหล้า ได้แก่ บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง ชูกำลัง แก้วปวดหลัง ปวดเอว แก้วปวดเมื่อย ยาแก้มะโหก เป็นยาอายุวัฒนะ ช่วยเจริญอาหาร บำรุงกำหนด บำรุงเลือด บำรุงประสาท แก้วอัมพาต แก้วลมตายวาก เลือดน้อย เลือดจาง บำรุงผิวพรรณให้เต่งตึง บำรุงไฟท้อง บำรุงหลังคลอด แก้วเหน็บชาหลังคลอด ช่วยขับระดู ใช้กับหญิงหลังคลอด ช่วยขับเลือด ขับน้ำคาวปลา

สำหรับส่วนประกอบของยาดองและน้ำกระสายที่ใช้ดองยาในตำราการแพทย์แผนไทยทั้ง 17 รายการ ที่พบว่าเภสัชวัตถุที่ใช้เป็นส่วนประกอบประกอบด้วย พืชวัตถุ 410 ชนิด สัตว์วัตถุ 34 ชนิด ธาตุวัตถุ 24 ชนิด นั้นในส่วนหนึ่งของพืชวัตถุที่ใช้ทำยาดองดังกล่าวจะสอดคล้องในส่วนหนึ่งของพืชวัตถุตาม

การศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาตองเหล้าในภาคเหนือของประเทศไทย (สันติ วัฒนฐานะ, ภาวิณี กุมเพช, ถนนม ทองกุล และคณะ, 2541) ที่พบว่าพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาตองเหล้ามีจำนวน 242 ชนิด ซึ่งเป็นพืชป่าและพืชปลูกจำนวน 189 ชนิด ซึ่งตรงกับเภสัชวัตถุที่ใช้เป็นยาตองของการแพทย์แผนไทย 99 ชนิด และพืชต่างถิ่น 32 ชนิด ตรงกับเภสัชวัตถุที่ใช้เป็นยาตองของการแพทย์แผนไทย 23 ชนิด ในส่วนของน้ำกระสายที่ใช้ตองยาในตำราการแพทย์แผนไทยที่มีทั้งน้ำกระสายยาเดี่ยวและน้ำกระสายหลายชนิดผสมกัน สอดคล้องกับงานวิจัยของอมรา บาลยอ (2546) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับยาตองเหล้าในมิติทางการแพทย์และสังคมวัฒนธรรม ที่ระบุถึงยาตอง เป็นภูมิปัญญาของไทยที่ได้จากการนำสมุนไพรมาตองด้วยสารละลายต่าง ๆ ได้แก่ เหล้า น้ำมะกรูด น้ำส้มสายชู น้ำมูตรโคดำ และน้ำผึ้ง

การนำผลการวิจัยไปใช้

1. การศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับยาตองในตำราการแพทย์แผนไทยเป็นกระบวนการที่สำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ช่วยให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับยาตองได้ ซึ่งสามารถบรรจุเนื้อหาในหลักสูตรการจัดการเรียนการสอนทางด้านการศึกษาแผนไทย

2. สูตรตำรับยาตองที่พบในตำราการแพทย์แผนไทยจำนวน 196 ตำรับ เป็นตำรับยาที่เน้นสำหรับการรักษาโรคซึ่งมีมากถึง 50 โรคหรืออาการ เป็นต้นทุนทางภูมิปัญญาที่สำคัญในการพัฒนาต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้มาตรฐานและปลอดภัย สามารถเข้าถึงได้ง่ายสำหรับผู้บริโภคในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อยืนยันสรรพคุณของยาตองตามภูมิปัญญาโบราณ และพัฒนาต่อยอดตำรับยาตองที่น่าสนใจให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้มาตรฐานและปลอดภัย สามารถเข้าถึงได้ง่ายสำหรับผู้บริโภคในปัจจุบัน

References

- Banyor, A. (2543). Yadong lao nai miti thangkan phaet lae sangkhom watthanatham [Herbal liquor (Yadong) in medical and socio-cultural dimensions]. [Master's thesis, Mahidol University]. Department of Thai Traditional and Alternative Medicine. (2025). Reference textbooks on Thai traditional medicine. Premier Marketing Solution Co., Ltd.
- Division of Medical Practice, Department of Health Service Support. (2006). General Traditional Medicine Textbook, Thai Medicine Branch. Thai Phum Publishing. (in Thai)
- Division of Thai Traditional Medicine Practice. (1998). General Thai Traditional Medicine Textbook: Pharmacy Branch. Cooperative League of Thailand Printing House. (in Thai)
- Kanchanasin, N. & Phanthangkun, P. (2022). Thai herbal liquor. *Kalasin University Journal of Humanities Social Sciences and Innovation*, 1(1), 75-81.
- Kittisakdipairat, N. (2021). Analysis of the use of medicine according to Buddhist permission and the taste of medicine according to Thai Traditional Medicine scriptures. *Dhamma Studies Research Journal*, 4(1), 29-38.
- Phaetphongsa Wisutthatibodi, Phraya (Sunthorawet, S.). (1921). Local Medical Textbook. Aksornniti Printing House.
- Phisanuprasatwet, Phraya. (1907). Phatsatsongkroh. Suphakanamroen.
- Phitsanuphasatwetch, Phraya. (1908). Wetchasueksa Phatsatsangkhep. Wetchasamosorn School.
- Phongphiw, N. (2024). Chue yadong khong Thai tam naeo atthasat chatiphan [Names of Thai herbal liquor according to the ethnosemantics approach]. [Master's thesis, Chiang Mai University].
- Ruencharoen, C. (2567). Kan phatthana phalitphan tonbaep yadong samunphrai hai ruamsamai [Development of herbal liquor prototype products to be contemporary]. Chiang Rai Rajabhat University
- Watthana, S., Kumpet, P., Thongkun, T., La-ongsri, W., & Panyachan, P. (1998). A study of the botanical characteristics of medicinal plants used in making liquor in the northern region of Thailand. Queen Sirikit Botanical Garden, Botanical Garden Organization, Office of the Prime Minister. (in Thai)